ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ, ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ ԵՒ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

ԱՐՇԱԿ ՏԷՐ-ՄԻՔԷԼԵԱՆԻ

(Շարունակութիւն և վերջ [1])

Քաղաքացիական դպրոցներ.—Ինչ են աւանդւում ժողովրդական դպրոցներում.—Գերմանական լեզուի զարգացումը և պատմական կռիւը լատիներէնի դէմ.—Պատմութիւնը և աշխարհագրութիւնը.—Այլ առարկաներ.—Ուսուցչական իրաւունքը 1872 Թ., կանոններով. Ժողովրդական դպրոցների վարչութիւնը. Համայնքը։

Գ.

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ, ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ ԵՒ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

Քաղաքացիական դպրոցները (Bürgerschule) *նշանակուած են երիտասարդութեան տալու այն, ինչ որ նա ստանում է ոչ ստորին ժողովրդական և ոչ բարձրագոյն դպրոցներում, այլապէս ասած, ինչ որ հարկաւոր է քաղաքացիական զարգացման հասնելու համար։ Ըստ այդմ քաղաքացիական դպրոցները պէտք է ազգային կրթութիւն տան, նպատակ ունենալով «աշակերտների հոգևոր աշխարհը այնպէս ընդարձակել, նորա բարոյական ուժը այնպէս զօրացնել և ճշմարտի, բարւոյն և գեղեցկի զգացումն այնպէս զարթեցնել, որ նոքա քաղաքացիական որ և է կոչման զարգացումն իւրացնելով ձեռնհաս լինին նիւթական շնորհքներ արդիւնաւորելու և այդ գործունէութեամբ ինքնագիտակցաբար և ազատ արտագործեն ազգի տնտեսական հասարակական (սօցիալական), քաղաքական և կրօնական կեանքի վերաբերեալ նորագոյն մտքերը»։ Ուրեմն քաղաքացիա-*

[1]) Տե՛ս «Մուրճ»-ի № 4, 5, 6։

կան դպրոցների նպատակն է սահմանաւոր զարգացումն. ինչպէս խիտ ցանած սերմերը խեղդուելով չաա պտուղ չեն տալիս, նոյնպէս և այս ուսուցման մէջ գլխաւորն է՝ սակաւ, բայց հիմնաւոր։

Հետևաբար ժողովրդական դպրոցներում աւանդւում է այն, ինչ որ կեանքի մէջ օգտակար է և առ բերելի։ Իւրքանչիւր ժողովրդի կեանքն և ազգայնութիւնը արտայայտւում է սկզբնաբար լեզուի, խօսքի և գրութեան մէջ։ Ինչ որ դարերի ընթացքում մի ժողովրդի, մի ազգի սեպհականութիւնն է եղել, ինչ որ այդ ազգի իւրաքանչիւր անդամը իւրն է համարել, ինչ որ նորա հետ ձուլուած ազգայնացած կենակից է եղել և անբաժան մնացել, այդպիսի պտուկաներերն են որ որոշում են ազգութիւններին իրարից։ Այդ պատճառով գերմաներէնը գերմանական դպրոցներում առաջին տեղն է բռնում, որ ինչպէս կը տեսնենք, մեծամեծ պատերազմներից յետոյ է կարողացել իւր տեղը գտնել։ Անջատ չեն մայրենի լեզուից պատմութիւնն ու գրականութիւնն, առանց որոնց լեզու սովորելը, կարելիութիւնից դուրս է։

Գերմանացիք թէպէտ ունեցել են իրանց սեպհական լեզուն, սակայն աննպաստ պարագայից մէջ և մանաւանդ այս ու այն ազգի, որպէս յունաց, լատինաց և ֆրանսիացոց (12 դար) լուսաւորութեան ներթարկւելով, սկսել են հիւրասիրել շատ բառեր, որոնք դեռ մինչև այժմ գործածութեան մէջ են և որոնց անհետացման համար միութիւններ են հաստատուած։ Օտար բառերի գործածութիւնը սովորական էր մանաւանդ միջին դարում, երբ ասպետական բանաստեղծութիւնը մտաւ Գերմանիա և արքունի զւարճութիւններից մէկը դարձաւ։ Առաւելագոյն մեծ հարւած աւել է լատիներէնը իւր իրաւաբանութեամբ և եկեղեցականութեան տիրապետութեամբ. այն ժամանակի լուսաւորուած մարդը նա էր, ով լատիներէն գիտէր, հոգ չէր եթէ նա իւր մայրենի լեզուն գիտենալու ինքնաճանաչութիւնից զուրկ էր։ Պետական և եկեղեցական բոլոր պաշտօնեաները առանց լատիներէնի չէին կարող լինել, վասն զի բոլոր դիւանագրութիւններն և պաշտամունքները լատիներէն էին, թէպէտ և հին հռովմէական պետութիւնը ընկած էր և հռովմէացիք Լաւրենտիոս Վալլա'ի բերանով սփոփւում էին ինքեանց թէ կորցրել են տիրապետութիւնը ժամանակի բերմունքից, սակայն իրանց փայլուն լեզւով կառավարում են հողագնդի մի մեծ մասը. «Մերն է Իտալեա, մերն է Սպանեայ, Գերմանեայ, Դալմացեա, Իլլիրեայ և շատ այլ ժողովուրդներ։ Զի որտեղ հռովմէական լեզուն է, այնտեղ է և հռովմէական պետութիւնը»։ Եւ իրաւ, լատիներէնը տիրում էր միջին դարում եկեղեցին, դպրոցը, ընտանիքն ու արքունիքը։ Հասկանալի է ուրեմն թէ վերանորոգութիւնն ինչ մեծ ծառայութիւն է արել գերմանացոց, թէև սկզբներում եկեղեցական երգեցողութիւն ազգային լեզուի դարձրին, սակայն ժողովրդական դպրոցներն առանց լատիներէնի անկարելի եղաւ, քանզի Լութերն և նորա աջակիցներն եւս, որքան ազգասէր էլ լինէին,

այնու ամենայնիւ ժամանակի դիտնականութիւնից վարակուած էին և խմորուած, ըստ որում ամենայն ինչ քաղ առ քաղ պիտի լառաջ գնար։ Այդու հանդերձ նա իւր աստուածաշնչի թարգմանութեամբ և եկեղեցական երգեցողութեամբ հիմք տուեց և ազգային ճշմարիտ կապերը հաստատեց, որոնցով ազգային մտքերը, զգացմունքները և զգայութիւնները թէ իրար մէջ թէ առ վերջինն ազգայնաբար պիտի կապէր։ Ամենայն ինչ մայրենի լեզուով՝ պաշտամունք, դպրոց, երգ և քարոզ, թէև խեցբեկ լեզուով, որ նոր կեանք էր տալիս ժողովրդին, այսու ամենայնիւ մայրենի լեզուն դեռ երկունքի մէջ էր, վասն զի դեռ շարունակւում էր դպրոցականութեան դէմ պատերազմը, որ առանց լատիներէնի անկարելի էր, որպէս և այժմ։ Մայրենի լեզուն ուսուցանելու հարկ չը կար, ինչպէս կարծում էին իշխաններից ոմանք։ Վիւրտեմբերգի դուքսը հրամայեց իսկ գերմաներէնի ուսուցումը վերացնել, քանզի, ասում էր նա, դորանով լատիներէնն է փչանում և մանուկները չեն կարողանում վալելչապէս Աստուած պաշտել և մի որ և է պաշտօն վարել, ըստ որում լատիներէնը պէտք է ուսուցանել, գերմաներէնը իբր թէ առանց ուսանելու էլ գիտեն։ Նոյն իսկ քանի մի բարձրագոյն դպրոցներում գերմաներէն խօսելն արգելւած էր։ Եթէ այսպէս գնար, գերմաներէնը պիտի բոլորովին անհնանար, լատիներէնին տեղ տալով, ըստորում ազգայնութիւնն էլ պիտի կորչէր, որովհետև գերմանացիք ուրիշ կապ չունէին, բացի իրանց լեզուն, եթէ մի կողմը թողնենք նորաբողջոջ ազգային հպարտութիւնը։

Վերակենդանացաւ լեզուն և ապա երևեցան անձինք, որոնք սկսեցին մաքրել օտար և խորթ տարրերից. այդպէս՝ Լուպ, լաւագոյն հարթերկաբանը (պրոզաիկ), Լութերի և Լեսինգի միջև և նորա ժամանակակից Հանս Բրիստոֆիլ։ Բայց դեռ ևս տարաբարբառ գրութիւններն լարգի էին, վասն զի գերմաներէնը շատ լետ էր մնացած և չէր զարգացած, մինչև իսկ Լայբնիցը շատ քիչ էր գործածում գերմաներէնը։ Վերջապէս Հալլէի համալսարանի նախկին նախարարապետ Քրիստիան Վոլֆի միջոցով գերմաներէնը գործածութիւն ստացաւ իմաստասիրութեան մէջ և ապա ժամանակի գրողներն, ինչպէս՝ Շլեգել, Գերտներ, Հալլեր, Գեղեկէ և այլք մշակեցին և կոկեցին այդ լեզուն, այնպէս որ դժւարութիւն չը կար տալ ևս որ և է բան գերմաներէն արտաբերելու։ Երբ զգացւեց որ գերմաներէնով ևս կարելի է ամենայն մտքեր արտայայտել, հռչակաւոր գրողների գրւածները թարգմանել, ահա երևեցան անձինք, որոնք սկսեցին դասական գրութիւնների գեղեցկութիւնը գերմաներէնին պատւաստել, գրեթէ 1745-ից սկսեցաւ մի նոր տարագրուխ, երբ Կլոպշտոկ դեռ ուսանող ենալում իւր Մեսիասին ձեռք տուեց, ըստ մայրենի լեզուի ոգուն տաղաչափելով և չանգերգելով, ընդնմին հոգեպէս վեհութեան մէջ ճախրելով, քրիստոնէութեան աստուածային հեղինակին ազգային չքեղութեան մէջ ժողովրդի ոգևորութեան առարկայ չինեց։ Նա ուժգին հարւած տուեց օտար և խորթ լեզուին

և գերմաներէնը վեհավսեմ զօրութիւն ստացաւ կրօնական զգացմանց և ոգևորութեանց հրաբորբոք արտայայտութեանց մէջ։ Նա ոգևորուած էր իւր ազգից «նա երազում էր մի մեծ, ազատ, միացած և ամենայն ազգի վերայ հոգւի և առաքինութիւն ճառագայթող Գերմանիայ»։ Նա դարձրեց իւր ազգի աչքերը դէպի իրանց ուժերը, ընդ սմին և կարողացաւ ոգևորել նոցա առ ազատութիւն, ինքնութիւն և ազգային գաղափարներ, կոչելով Տակիտոսի հետ թէ գերմանացիք միշտ անջատ, անխառն և միայն ինքեանց նման են եղել։ Կլօպշտոկ նոր սերմեր ցանեց, նոր ճանապարհներ բացեց, որոնք առատ պտուղներ պէտք է տային—գրականութիւնը կենդանութիւն ստացաւ։

Եկաւ Վիլանդը և գերմանական գեղահիւսութիւնը գեղազրաւ և թռուցիկ աշխոյժ առաւ և մտաւ ժողովրդի բարձր խաւերը։ Վինկելմանը ի տես գրաւ հին նահապետական կեանքը։ Եկաւ Լեսսինգ (1729—81) և կատարեալ տղամարդի անվեհեր բնաւորութիւնով ձգտեց դէպի ճշմարտութիւն։ Հին դասականների ազդեցութեան տակ կրթուած այդ ազնուամիտ ազգորդին չէր ընկնում փառքի և պատւին յետևից, այլ արիականն հպարտութեամբ ընդդիմադրում էր ամենայն առ կախման դէմ. Նա դիմելով դերականին, օտարամոլութիւնը մտրակեց և խորտակեց ինչ որ հակազգայինն էր, կեղծ էր, անբարոյական էր և հակառաժողովրդական, որոնք նորա սուր քննադատութիւնից խուս չէին տալիս։ Նա կարծես մի հիւանդութիւն ունէր իւր հանճարի բոլոր հարստութիւնը իւր ազգի բարւոքման համար արտադրելու։ Խայթիչ գրչով հալածեց նա ֆրանսական խաղերգութիւնները գերմանական բեմերից և իւր հեղինակութիւններով օրինակ դառաւ առաջնորդելու։ Ահա և Հերդերը (1744—1803), որ միացնելով իւր մէջ հելլենական կեանքի արժանիքը խոր քրիստոնէականի հետ, ուշ դարձրեց արևելքի բնութեան բանաստեղծութեան, խելամուտ եղաւ ժողովուրդների երգերին և իւր հանճարով ճանապարհ բացաւ մարդկային պատմութեան իմաստասիրութեանն, որով զարկ տուեց ազգային պատւի և փառքի պըչրանքներին. Նա մարդասիրական գաղափարներից ոգևորուած, արևելեան կեանքի և աստուածաշնչի սիրուց առչորւելով, արտայայտեց իւր ամբողջ ներքին կեանքը մշտական սիրառածով՝ «լոյս, սէր, կեանք»։

Մինչդեռ մի ժամանակ շատ պարզ մտքեր գերմաներէն արտայայտելն անգամ դժուար էր, եկաւ Կանտ և ստեղծեց իմաստասիրական մի նոր սիստեմ, գիտութեան մէջ մի նոր հիմնակէտ վարսելով։ Ապա Ֆրիդրիխ մեծի հայրենասիրական ձգտումներն ևս այդ շրջանում արգասաւորեցան, երբ աշխատեց հռովմէական իրաւաբանութեան տեղ գերմանականը հաստատել, թէև թերութիւններով, վասն զի, ըստ որում հնար չէր միանգամից ամենայն ինչ փոխանակել։ Գերմաներէնը իբրև դիւրաթեք լեզու ընդունեցաւ կիրարկութեան համար, երբ գեղարուեստը կատարեալ յառաջադիմութիւն ունեցաւ, շնորհիւ հանճարաւոր բանաստեղծների, թէպէտ դիւ-

բաթեքութեան չը համոզուեցին լատինակիրթ գերմանաղուրկ իրաւաբան-ները, որոնք, մայրենի լեզուն սովորելու աշխոյժն ու ջանքը չ'ունենալով կամակորութեամբ աշխատում էին ապացուցանել՝ որ իրաւաբանական բա-ները գերմաներէնի թարգմանել կամ դրութիւններն արտաբերել չի կա-րելի, փոխանակ ջանադիր լինելու իրանց լեզուն ուսումնասիրելու և կիրարկելու։ Նոքա չէին կարողանում գերմաներէն ասել այն ինչ որ լատի-ներէն ասելու սովոր էին և ահա ճգնում էին խորասկել ամենայն ինչ, որպէս զի այլք, որոնք չափազանց շատ էին, գործածէին այն լեզուն, որ իրանց համար դժուարութիւններ չէր ներկայացնում։

Դիմելու առ Աստուած և առ մարդիկ, ազգի միակ սեպհականու-թիւնները՝ հայրենիք և ընդհանուր պետը կամ գլուխը սիրել և պաշտել սովորելու և գիտակցաբար ապրելով՝ հաւատարմաբար կնքել իրանց մահ-կանացուն։ Մայրենի լեզուն ուսուցանելով, ազգային ամբողջ կեանքն իբրև ճշմարիտ ազգային սեպհականութիւն ճանաչել ու սիրել տալ—ահա դպրոցի բարձր նպատակը։ Ըստ որում, մայրենի լեզուի գիտութիւնն ևս միակ չափն է, որով չափելու է աշակերտների հայրենագիտութիւնն և սէրը։ Իրաւաբանչիւր քաղաքացի մայրենի լեզուն բառապէս իւրացնելուց յետոյ է որ նա մարդ է դառնում մարդկանց շրջանում և իւր լեզուն իւր գործերի մէջ արժանապէս գործածում։ Քանի որ գիտութիւնն օր ըստ օրէ յառաջ է գնում, նա աղդում է և լեզուի վերայ, իսկ լեզուի առաւելագոյն զարգացման համար աւանդւում է և լեզուի վերայ, իսկ լեզու առաւելա-գոյն զարգացման համար աւանդւում է ֆրանսերէն և գերմաներէն և անդ-լիերէն բարձր դպրոցներում, վասն զի դոցա դիտակցութեամբ և ճաշա-կակրթութեամբ է որ մայրենի լեզուին զարկ տալ կարելի է «հոգևոր ոյժը, պատկերացման սրութիւնը, արտայայտութեան ճարպիկութիւնն և ոլորա-դարձութիւնը, միով բանիւ՝ խօսքի երկպայրութիւնը կարելի է լեզուների ծանօթութեամբ ձևդ բերել. քանզի դոցանով է որ կրթւում և զարգա-նում են երևակայութեան թռիչքները, ճաշակի մաքրութիւնը և բնութի աշխոյժն ու եռանդը»։

Մայրենի լեզուից յետոյ նշանաւոր տեղն են բռնում գերմանական դպրոցներում պատմութիւնը և աշխարհագրութիւնը, որոնք հասկանալի են կայանում ներկայի կեանքը ներքին էութեամբ և ծաւալմամբ։ Օտար երկիրների մի յառաջադրութիւն լինում է քաղաքացիական բարձր դպրոցներում, որտեղ ուսուցանում են ուսողական աշխարհագրութեան դլխա-ւոր մասերը՝ երկնամարմինների դիրքը և շարժումը, մոլորակների դասա-կարգութիւնը, անշարժ աստղերը, վարսամները (կոմետա), արեգակի և լուսնի խաւարումը, երկրի տրոհումը, հասարակածը, երկայնութիւն և լայ-նութիւն, արևադարձներ, հոդաղօտիներ, բևեռներ և այլն։ Բնագիտական և քաղաքական աշխարհագրութեան մէջ՝ ընդհանուր ծանօթութիւն երկրի առանձին տրոհմունքների, աշխարհածովերի (ովկիանոս) լեռնաշղթաների

և գետերի, գլխաւոր երկիրների և քաղաքների։ Առաւելագոյն ծանօթութիւն Եւրոպայի և մանաւանդ հայրենիքի ծովերի, ծովախորշերի և նեղուցների, լեռների և գետերի դասակարգութեան, գետաղբիւրների, գետակների, նոցա հոսանքների և դոցա վերայ մեծ քաղաքների, ջրանցքների և երկաթուղիների ապա մանրմունր պետութիւնների և այլն։

Ստորին դպրոցներում աւանդւում են նաև պատմութեան 3 *շրջաններից, միայն կենսագրութիւնների ձևով, ընդ նմին ազգային պատմութիւնից նշանաւոր դէպքեր շարակցաբար, որպէս՝ եօթնամեայ պատերազմը. գերմանացոց ազատութիւնը, գերմանա-ֆրանսական պատերազմը և այլն. իսկ բարձր դպրոցներում արդէն մանրամասնաբար։*

Այսպիսով լեզուն, պատմութիւնն և աշխարհագրութիւնը ինչպէս կետոյ կը տեսնենք, ծառայում են ազգային զարգացման. իսկ բնական ուսմունքներն, ուսողութիւնը, (մատեմաթիքա), թւաբանութիւնը—գլխաւորապէս կենսական արգիւնաւորութեան, առաջինը տալիս է բնութեան ծանօթութիւններ, երկրորդը մարզում է մտաւոր ոյժեր ընդնմին և թւաբանութիւնն իւր ամբողջութեամբ զանում է իւրաքանչիւրի կենսական հարստութիւնը։ Բնական ուսմունքներն, որպէս բուսաբանութիւն, կենդանաբանութիւն և հանքաբանութիւն ծանօթացնում են աշակերտներին բոյսերը, կենդանիները, քարերը, հարկաւ ընդհանուր ոճով, իսկ բնագիտութիւնը անհրաժեշտ գիտակութիւններ—թթւածնի, ջրածնի, ածխածնի և նոցա առօրեայ երևոյթների տնտեսութեան մէջ, որոնք հնումը սակաւաթիւ անձանց մենագիտութիւնը լինելով, խաբեբայութեան միջոցներ էին ժողովրդի անհասկացողութեան շնորհիւ, ինչպէս ոսկեստեղծութիւնը (ալքիմիկա), աստղաբաշխութիւն, նոյն իսկ բնալուծութեան կեղծ տեսութիւնները շատ յաճախ կորստաբեր էին լինում նախապաշարուած անձերին։ Նոյնպէս մեքենայագործութիւնն, որով մարդկային աշխատանքը դիւրանում է, կարճ՝ այն ամենը, որով տիրում է մարդս երկրին վերայ գործելով և հասկանում է բնութեան մթութիւնները։—Սական գերմաներէն լեզուով դրւեց Պրուսիայի մեծ թագաւորին (Ֆրիդրիխ մեծին) պատիւ բերող օրէնսդիրքը «Պրուսիայի ընդհանուր պետական իրաւունք» խորագրով։ Ընդհանուր մատենահաշիւը ցոյց է տալիս, որ 1666-*ին եղել են* 461 *լատիներէն և* 270 *գերմ. գրութիւններ, մինչդեռ* 1780-*ին Կլոպշտօկի ժամանակ* 198-*ը. և* 1967 *գերմ. իսկ առաջ գերմ. գիրք տալ աշակերտի ձեռքը, յանցանք էր համարւում, այժմ ամենայն ինչ. գերմաներէն է։ Բայց ինչ եղաւ գերմաներէնի վերապանծանքն, երբ երևեցան գերմանական Վեհաւայրի վերայ ազգային հոգով և ոյժերով զրահաւորուած քաջախրոխտ հանճարները՝ Գեօթէ և Շիլլեր, ելնելով Թիւրենգեան երկրի պէս փոքրիկ, ազգային փառաց և հնութեանց, հայրենասիրութեան և գիտութեան, հարազատութեան և մաքրութեան օրօրանից։ Նոցա* (1649—1832. 1459—1805) *աշխարհապարփակ գրուածքներում ցոլացին գերմանական հոգին,*

մտածմունքներն և զգացմունքները, ժողովեցան ազգային յիշատակներն և փայլեցան, պատկերացաւ ժողովուրդն իւր բոլոր կողմերով մայրենի լեզուի մէջ մարմնալով, ըստ որում, երբ լեզուն ժողովրդական պատկերացումն է դառնում, նա իւր հարստութեան և վսեմութեան ծայրին է։ Սաալ գետի դալարապատ հովիտում դուքս կարլ օգոստոսի և գէօթէի ամենապարփակ թևերի տակ հիմի ժողովեցան ժամանակի շողառատ աստղերը իրանց միացած ճառագայթներով հայրենիքը լուսաւորելու և վերակենդանացնելու համար՝ Շիլլեր, Շելլինգ, Ֆրիզ, Շլեգել, Հումբոլդ, Շիւց, Վօլցման և այլք։ Գէօթէ և Շիլլեր ժամանակների այդ ծնունդներն և դարագլխի այդ ծնողները, «գրոհման և մղման» («Sturm und Drang») շրջանի այդ աստղերն արտագործում էին անմահ իմաստասէրների մարդկային մտքի ծուծը ազգային հոգենուագ քնարի վերայ երգելով և ժողովրդի սիրտը ներշնչելով։ Մինչդեռ առաջինները գիտութեամբ, գիտութեան մէջ և գիտութեան համար էին ապրում, սոքա ժողովրդի մէջ, ժողովրդով և ժողովրդի համար էին շնչում. սոցա համար գործունէութեան նիւթ էին ժողովրդի ցաւերն ու վշտերը. սոցա համար կենարար միջոցներ էին ժողովրդի ուրախութիւնները. սոքա էին որ հարում էին ժողովրդի ներքին քնարի թելերը, զարթեցնելով այն՝ ինչ որ նոքա ունէին։ Մինչդեռ գէօթէն իրագիտական սկզբունքով կրօնական և բարոյական կրթութեան էր ուժ տալիս, համարելով՝ կրօնը կրթութեան միջնակէտ, աստուածաշունչը—հիմնաքար, ընտանիքը—գլխաւոր կրթարան և հայրենիքը ուսման սուրբ նիւթ, Շիլլերը մարդկային գերականերին մարմնացումն էր տալիս իւր հզօր գրչի տակ. մանկավարժները ձգտում էին կրթել ազգի որդիները դիւրին և գրաւիչ ոճով. Շիլլերն, այդ մտաթև հանճարն իւր իսկ անձն արտադրօշմելով, դնում էր հոգետենչ և մտահարուստ երիտասարդների անուրջի մէջ գերակայական (իդէալական) պատկերներ, որոնց հասնելու պիտի ձգտէին աստուածանմանութեան կամ մարդկայնանալու տենչանք ունեցողները։ Ոչ փառք ոչ պատիւ, այլ կատարելագործել և կատարելագործել՝ այս էր նորա մտախոհութիւնը, ըստ որում հիմք էր տալիս կատարելագործւելու, այդ «իւրաքանչիւրի պարտիք» համարելով.

Երբ այդ հանճարների հզօր գրչի տակ մայրենի լեզուն ոգեորութեան արտայայտիչ դարձաւ, լեզւաբանութիւնը գիտութեան մէջ մտաւ և բարձրացաւ մանկավարժութեան հոգեշունչն Հերբարդ, որ գիտնական մանկավարժութեան հիմք դրաւ։ Լեզւաբանական աշխարհում Գրիմն էր որ սկսաւ գերմաներէնի ճշմարիտ ոճերն ամենայն անարատութեամբ արտադրօշմել, գիտակցաբար որոշելով և զատելով ժողովրդի մէջ ժամանակաւոր նորամուտ դարձւածներն և ժողովելով իսկական ազգայինն, որ գաւառնեներում հնաւուրց մնացել էր անկորուստ։ Երբ մտքի այդ միակ զէնքն իւր փայլն ստացաւ և իբրև երկսայրի սուր ընդունակ եղաւ ամենայն բանաւորութեան, ծագեցան ոչ միայն վերոյիշեալ գիտութիւններն, այլ

և իմաստասիրութիւնն. աստուածաբանութիւնը, պատմութիւնը. բնագիտութիւնը, մատեմատիկան, իրաւագիտութիւնն և զանազան արուեստագիտութիւններ. կենդանութիւն ստացաւ գիտութեան հետ կրօնական, ընկերական, քաղաքական և ազգային կեանքն, որոնց լուսաւոր հոսանքի տակ լուսազարդուեցան բոլոր դպրոցներն, որոնցից դարձեալ՝ մարդիկ հոգի և. կեանք ընդունելով, պէտք է գիտութեան սիւներ լինէին։

Մի ժամանակ Նապոլէոնի գործած նախճիրից յետոյ չատերը կարծեցին թէ գերմանացիք խեղդուելով արեան ճահճի մէջ, կը կորցնէին ամենայն ինքնաճանաչութիւն և բոլորովին կը խոպանանային. բայց մինչ նիւթական զօրութեամբ հոգեկանը կը կորչի. զգույշ պէտք է լինել հոգեկանի աննկատ ճնշելուց...։ Ահա մենք տեսնում ենք որ մեծ ռազմարշաւից յետոյ գերմանականի դիւանագիտութեան յառաջադիմութիւնն այնպէս զգալի եղաւ որ օտար լարաբերութեանց մէջ անգամ գերմաներէնն յարգ ստացաւ. Անգլիայի, Զուիցերիայի, Ամերիկայի հետ գերմաներէնը կիրարկութիւն առաւ, բացի Ֆրանսիայի և ոչ գերմանական ազգերի հետ, որոնց նկատմամբ սակայն ազգային ձգտումներ դեռ կան և իրագործւում են։ Միւս կողմից գիտութեան սփիւռքը տարածեց իւր չորերն ամենայն անկիւններ և տնա իւրաքանչիւր գիտատենչ ազգ կամ անձն սկսաւ գերմաներէնի օգնութեան դիմել։ Գերմաներէնը լսւում է այժմ հողագնդի ամենայն ծայրերում, նոյն իսկ վարչական բարձրագոյն վայրերում. թող թէ զանազան ազգերի գրականութեան մէջ գործողների մայրենի լեզուի աղքատութիւնից կամ անգիտութիւնից յառաջացած գերմանական բառերի առատ կիրարկութիւնը։ Այս ամենը գերմանացոց իրաւ պարծենալու տեղիք է տալիս. ինչ մեծ հակապատկեր մի երկու դարում. ծայրայեղ ծայրեր...

Մայրենի լեզուն հասաւ իւր կատարելակէտին ամենախղճալի վիճակից բարձրանալով, առանց անշարժութեան, որ է՝ մեռելութեան դատապարտելու։ Այժմ ժողովրդական և քաղաքացիական դպրոցների նպատակն ինքն ըստ ինքեան պարզ է. ներշնչել դեռահասներին ազգային հոգի, տալ նոցա մայրենի լեզուի կարողութիւն, նորանով մտածելու, զգալու, նորանով կազմում է նիւթ այդ ուսուցման իւր ընդհանուր բովանդակութեամբ։ Բեհմերտը բացատրում է գեղեցկապէս ուսողութեան և բնական ուսմանց ազդեցութիւնը մարդկային կեանքի վերայ. «աշխարհի բոլոր ստեղծածների մէջ մարդս է ամենանօգնականն աշխարհի լոյսը տեսնելու։ Գազանները մեծ մասամբ գերազանցումեն նորան նուրբ զգայութեամբ, մկանունքի ոյժով և բնազդմապահովութեամբ, իսկ այդ ամենը փոխանակւել է մարդուս մէջ մտաւոր հոգու։ Ի՞նչ կը լինէր մարդս առանց հոգու կենդանութեան։ Գանի թոլ է օր. ամենազօրեղ մարդու մկանանց ոյժը փղի կնջիթի (хоботъ), վագրի երախի, կէտի ագու դիմաց, որ մի զարկով մի նաւակ է փշրում և լոգս ցնդեցնում։ Սակայն մարդ զօրացնում է իւր բաղուկը

լծով, հողմով, ունելիքով, բարդաճղուղով (СЛОЖНЫЙ БЛОКЪ), *սեպերով, չոզու առաձգութեամբ, վառօդի պայթմամբ. Նա լաղթում է ծանրութիւններ, ճայթեցնում է ժայռեր, փոխում է սարեր, որի դիմաց փղի ուժի վերայ հազիւ թէ խօսք լինի»...*

Այսպէս աւանդուամէ այս առարկաներից միայն այնչափ, որչափ ոչ միայն փորձնական և հայեցողական կողմ ունի, այլ և գեղարւեստական, կրօնական, նոյն իսկ ազգային։ Այստեղ պէտք է աւելացնել և աշակերտների ճաշակակրթումն, որին հասնում են մանաւանդ գեղերկական գրականութեամբ, որ դեր է խաղում թէ լեզուի ուսուցման և թէ ոճի գեղեցկութեան մէջ։

Ճաշակակրթման միւս միջոցներն են՝ դրութիւն, գծագրութիւն և երգեցողութիւն, թէ գրութեան և թէ գծագրութեան մէջ պէտք է ի նկատի ունենալ՝ կրթումն աչքի և մաքի, չափաւորութեան և մաքրութեան և այլն։ Գծագրութիւնը ստորին դպրոցներում հասնում է տաշտանկարի տարերքներին, փայտամարմինների, մօդէլների և սուերագրութիւնների օրինակագրութեան։ Զգացմանց երաժշտական լեզուն երգեցողութիւնն է, որ իւր կատարելութեամբ կապում է քնարական բանաստեղծութիւնը երաժշտութեան հետ և ժողովրդական երգերի միջոցով կրթում է մարդուս ազգային ոգով։

Նորայոյն օրէնքը հրամայում է ուսուցանել ժողովրդական դպրոցներում՝ «կրօն և բարոյագիտութիւն, գերմաներէն լեզու, ըստ որում կարդալ և գրել, թուաբանութիւն,, երկրաչափութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, բնապատմութիւն և բնագիտութիւն, երգեցողութիւն, գծագրութիւն, մարմնամարզութիւն»։ Այս ամենի նկատմամբ տուած ընդհանուր հայեացք անշուշտ բաւարար կը լինի ընթերցողին, ըստ որում աւելի մանրամասնութիւնն ուսուցման աղեցալի նիւթն է։

Դեռ մի անգամ յիշել ենք որ չէ կարելի նպատակի հասնել, եթէ դորա համար յարմարաւոր մարդիկ չը կան. այդ մէկ նշանաւոր կէտ է, որը մոռացութեան չենթարկւեց, այլ նոր կանոններ ելան որոնք պէտք է որոշէին արժանաւոր ուսուցիչներն այդ սուրբ գործի համար. այդ կանոնները 1872-ից են, ըստ որում ուսուցչութեան իրաւունք էին ունենում քննութիւն տուողներ և հոգևորականներ, աստուածաբանութեան և լեզուաբանութեան դոքտորանտներ. քննութիւնը լինում է տեսական՝ բերանացի և գրաւոր և փորձնական։ Վճիռը լինում է «շատ լաւ», «լաւ» «բաւարար» և ոչ «բաւարար»։

Ժողովրդական միջնակարգ դպրոցների կամ օրիորդական բարձր դպրոցների տեսչութեան քննութեան թոյլատրելի են հոգևորականներ, փորձւած ուսուցիչներ, աստուածաբանութեան և լեզուաբանութեան դոքտորանտներ։ Ուսուցչից պահանջւում է, բացի մանկավարժական հմտութիւնը, մայրենի լեզուն, ազգային բարքերը, հայրենիքի պատմութիւնն և

միշատակարաններն ուսումնասիրած լինել, հարկաւ զուրկ չը պէտք է լինին գիտութեան պաշարից, ճշմարիտ և առաքինի բնութքից, որպէս զի կարողանան աշակերտների բնութքը զարգացնել, որ ամենայն դպրոցի խնդիրն է։ Վարժապետներին խրատ և ուղեցոյց է Տետ Ա 6—10. Մատթ. ժը. 5, 6. որ նոյն իսկ Հեթանոս Փիլոնն է ասում՝

Maxima debetur puero reverentia, si quid
Turpe paras, hujus tu ne contemseris annos.

Ըստ որում ուսուցչից պահանջւում է «լինել օրինակ հօտին», ինչ ասել կ'ուզէ, որ օրինակը բարձր է, քան ուսուցումը։ Ուսուցիչը պարտաւոր է իւր սեպհական առաքինութեամբ՝ ճշմարտութեամբ, խղճմտանքով, ինքնատիրութեամբ մտածողութեան, գործի և խօսքի մէջ, հնազանդութեամբ, համեստութեամբ և պատասխանութեամբ, կարգապահութեամբ և ճշտապահութեամբ (акуратность) օրինակ լինել իւր աշակերտներին։

Այժմ համալսարանական ուսումն ստացած և մանկավարժութիւն ուսումնասիրած ուսուցիչներ տեսնել ժողովրդական ստորին դպրոցներում, հեռաւոր գիւղերում, սովորական բան է։ Սաքսոնիայում, երբ վարժած ուսուցչացուն արժանաւորութեան պատաւոր քննութիւնն է տալիս, ապա չարունակում է իւր ուսումը համալսարանում, ուսուցչանոցում 2 տարի և յետոյ պաշտօնի անցնում։ Ավստրիի մանկավարժական վայրերից անուանի են Լայպցիգինն ու Ենայինը. վերջինում մեծ անուն է հանել ուսուցչապետ Ռայնը։ Սակաւ չեն նոքա, որոնք նոյն իսկ պաշտօնի մէջ չարունակում են յաճախել ուսուցչանոցը, կատարելագործելով իրանց հմտութիւնն և ապա ինքնաչխատութիւնը չարունակում են, ի նկատի ունենալով, որ ոչ մի ուսուցչանոց չէ տալիս ամենայն ինչ միասին, այլ միայն վարժեցնում է ընդունակութիւններն, ուսուցանելու հակումներն և կատարելագործելու ոյժերը։ Ուսուցիչը պարտաւոր է չարունակել միշտ ուսանել, որպէս զի միշտ ուսուցանել կարենայ. si bene didiceris, bene docebis. Տեսութիւնները հարստացնելով, պարտ է և փորձերն ամենայն ուշադրութեամբ լառաջ տանելու, վասն զի այն էլ ճշմարիտ է, ըստ Գեոթէի «ալեւորութիւնն է, սիրելի բարեկամ, ամբողջ տեսութիւնը» (Grau, lieber Freund, ist alle Theorie)։ Ուսուցիչը շատ պաշար՝ հում պաշար ունենալով իւր դլխում, չը պէտք է շատանայ նոյնը աւանդելով, այլ նորա վերայ է և կրթութեան ծանր պարտականութիւնը, որի վերայ արդէն բաւական խօսեցաւ. նկատենք միայն որ բոլոր դպրոցներում, որտեղ ուսուցումն կայ, կրթութիւնը նորան կից է. «ես խոստովանում եմ, ասում է Հերբարդ, որ չեմ ըմբռնում մի կրթութիւն առանց ուսուցման, ըստ որում և չեմ ճանաչում որ և է ուսուցում, որ չէ կրթում»։

Ժողովրդական դպրոցները պատկանում են համայնքներին. պարտադիր ուսման դէմ խօսող անհատները զանազան կտրիճներ են յայտնում այդ վիրացնելու համար և դորան ապացոյց են բերում դպրոցների ժո-

ղովրդականութիւնը. սակայն ժողովուրդ, նորա եկեղեցին և պետութիւնը հարկաւ անբաժան են, ըստ որում մէկի սեպհականութիւնը միւսին ես պատկանում է. ժողովուրդն է իւր եկեղեցին կազմողը, ժողովուրդն է իւր պետութիւն կազմողը, վասն զի երեքն էլ ազգային են։ Սակայն ժողովրդական դպրոցների կառավարութիւնը համայնքների ձեռքումն է։ Իւրաքանչիւր ոք պարտաւոր է նպաստելու ամենայն ուժով ամբողջ համայնքի գործին թէ նիւթապէս և թէ բարոյապէս։ Եթէ հողը վերցնէր ժողովրդից, ուսումը կը կորցնէր իւր արժանիքը նոյա աչքում։ Շատ բնական է, որ համայնքի այդ սուրբ գործը կարևոր լինելով ամեն մէկին, մեծ պարտաւորութիւն է դնում նորա վերայ։ Նոքա պահում են ժողովրդի ծախքով իրանց հիմնարկութեան օրից, որ և մի ինքնավարութիւն է որ ժողովրդի պատւաւոր իրաւունքներից մէկն է և այդ պաշտպանել են ամենաառաջաւոր անձեր, որպիսիք են՝ Դիեստերվեգ, Շտօյ, Ցիլլեր, Մայեր և այլ բազմաթիւ մանկավարժներ։ Դպրոցական վարչութիւնը երեք կարգ ունի՝ վերինը իշխանութիւնը, միջինը—գաւառականը և ստորինը—դպրոցականը։ Ուսուցիչներն ես պատկանում են համայնքներին. դպրոցական խորհուրդը կազմւում է տեսչից և հոգաբարձուներից, իսկ վերին իշխանութիւնը հսկում է որ ինքնաշահութիւնը և այլ տգիտութիւններ չը վնասեն դպրոցական գործին։ Ըստ որում դպրոցի դրութեան անմիջապէս հասու լինելու պարտականութիւնը, գաւառական վարչութեանն է, սա է հաստատում տեսուչներ, որոնցից անկախ չէ ուսուցիչների հրաւիրումը։ Նկատած է որ ժողովուրդը մեծ սիրով է վերաբերւում և իւր կողմից ոչ մի զոհողութիւն չէ խնայում դպրոցի յառաջադիմութեան զարկ տալու և պարծանօք շինութիւններ է կառուցանում, համարելով այդ՝ ազգային սուրբ պարտականութիւն, որից խոյս տալը մտքովն անգամ չէ անցնում։ Վերջին ռամիկն ես չէ զրկում իւր որդուն տարրական ուսումից։ Եւ արդէն գիտութիւնն ու փորձը ցոյց են տալիս որ կեանքի մէջ երջանիկ լինելու համար հարկաւոր և անհրաժեշտ է հոգևոր շնորհքներ ձեռք բերել, շնորհքներ, որոնք ստացւում են ճշմարիտ ազգային ուսումից։ Այդ ուսումն է, որ ներշնչում է մանուկներին սէր աշխատանքի, իմաստութիւն, ոյժ, հաւատարմութիւն, միով բանիւ հոգու կատարելանմանութիւն։ Մանուկներն են այն մատղաշ սրտերն, որոնց մշակմամբ կարելի է արդարացնել հանրութեան յոյսը. կը հոլովւի ժամանակն և կրթուած այդ մատղաշ սերունդը նոր կեանք կը յառաջացնէ՝ համապատասխան իւր հայրերի սուրբ ձգտումներին և նպատակներին։